

Руклянскі Дзмітрый Аляксандравіч
выкладчык кафедры тэорыі і метадыкі
пачатковай адукацыі
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова
г. Магілёў, Беларусь

Dmitry Ruklianski
Lecturer of the Department of Theory
and Methodology of Primary Education
Mogilev State University named after A. A. Kuleshov
Mogilev, Belarus
ruklyanskij@bk.ru

ФРАЗЕАЛОГІЯ ЭПІСТАЛЯРЫЯ Ф. С. КМІТЫ-ЧАРНАБЫЛЬСКАГА

PHRASEOLOGY OF THE EPISTOLARY OF F. S. KMITA-CHERNOBYLSKI

На падставе назіранняў над фразеалагічным складам эпістальарыя Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага былі вызначаны фраземы двух тыпаў: узуальнага і аказіянальнага. Да фразем першага тыпу адносяцца дзеяслоўна-іменныя і дзеяслоўна-прыслоўныя ўстойлівыя комплексы; словазлучэнні, структура якіх прадстаўленая назоўнікам у якасці галоўнага кампанента і прыметнікам (або займеннікам, дзеепрыметнікам) у ролі залежнага; прыслоўныя ўстойлівыя канструкцыі. Другі тып фразем складаюць метафарычныя выразы, прыказкі, прымаўкі. Фраземам узуальнага тыпу ўласцівая ў большай ступені лексічная варыянтнасць іменнага і дзеяслоўнага кампанентаў. Адзначаныя выпадкі фразеалагічнай сінаніміі, кантамінацыі і зеўгмы.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: узуальны і аказіянальны тыпы фразеалагізмаў; лексічная варыянтнасць; сінанімія; зеўгма; кантамінацыя.

Based on observations of the phraseological composition of the epistolary of F. S. Kmita-Chernobylski, phraseemes of two types were identified: the usual and the occasional. Phrases of the first type include verb-nominal and verb-adverbial stable complexes; phrases whose structure is represented by a noun as the main component and an adjective (or pronoun, participle) as a passive; adverbial stable constructions. The second type of phrasemes consists of metaphorical expressions, proverbs, sayings. Phrases of the usual type are characterized by the lexical variation of the nominal and verbal components to a greater extent. Cases of phraseological synonymy, contamination and zeugma are noted.

Key words: usual and occasional types of phraseological units; lexical variation; synonymy; zeugma; contamination.

Эпістальарый Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага адносіцца да ліку старабеларускіх помнікаў пісьменнасці канца XVI ст., які дагэтуль навукоўцамі не разглядаўся з фразеалагічнага, марфалагічнага, сінтаксічнага і стылістычнага аспектаў. У артыкуле аўтар упершыню ставіць перад сабой мэту вызначыць фразеалагічны склад лістоў. Актуальнасць дадзенай тэмы звязана з неабходнасцю паглыблення, пашырэння і сістэматызацыі вядомых уяўленняў аб фразеалогіі старажытнага перыяду беларускай мовы на падставе новага экзэмпліфікацыйнага матэрыялу.

Займаючыся даследаваннем фразеалогіі старабеларускіх помнікаў і вырашаючы пытанні, звязаныя з яе аб'ёмам, варта адзначыць наступнае: на сённяшні дзень выдзяляюцца два палярныя падыходы разумення фразеалогіі ў вузкім і шырокім сэнсе. З боку кантэксту фарміравання старажытнай беларускай літаратурнай мовы часцей дэкларуецца шырокая трактоўка

фразеалогіі: “на кожным канкрэтным этапе развіцця мовы фразеалогія – неаднародны пласт, складнікамі якога з’яўляюцца адзінкі рознай ступені фразеалагізацыі” [1, с. 160].

Л. Я. Касцючук адзначае наступнае: “Спалучэнні слоў, якія знаходзяцца на перыферыі поля ўстойлівасці, складаюць той фон, на якім найбольш выразна выступае цэнтр (ядро) поля” [2, с. 20]. Л. К. Мароз лічыць, што “вывучэнне летапіснай фразеалогіі прадугледжвае яе шырокае разуменне, паколькі на раннім этапе фарміравання старажытнай літаратурнай мовы разам з уласна фразеалагізмамі, заснаванымі на ўнутраным адзінстве фразеалагічнага вобраза, функцыянавалі пласты ўстойлівых узнаўляльных адзінак мовы з адзнакамі семантычнай цэласнасці” [3, с. 21].

Паводле меркавання Н. В. Паляшчук, “у фразеалагічны склад старабеларускай мовы ўключаны ўзнаўляльныя моўныя адзінкі, якія ўяўляюць сабой пэўную камбінацыю лексем з рознай ступенню семантычнай злітнасці кампанентаў” [4]. Разам з тым даследчыца да аб’ектаў вывучэння дыяхранічнай фразеалогіі адносіць устойлівыя словазлучэнні тэрміналагічнага зместу, штампы, традыцыйныя і этыкетныя формулы, прыказкі і прымаўкі [5]. І. В. Саверчанка моўныя адзінкі перыферыйнага плана (устойлівыя спалучэнні, прыказкі, прымаўкі) разглядае як метафарычныя фраземы [6, с. 386]. Дадзенае даследаванне грунтуецца на шырокім разуменні аб’ёму фразеалогіі, паводле якога, акрамя ўстойлівых словазлучэнняў, звяртаецца ўвага на прыказкі і прымаўкі.

Фразеалагічныя адзінкі эпісталярныя можна размеркаваць па двух тыпах: узуальным і аказіянальным. Да фразем першага тыпу як неад’емных элементаў тэкставага зместу, што ствараліся на базе традыцыйных моўных узораў і адлюстроўвалі тагачасную фразеалагічную норму, адносяцца ўстойлівыя словазлучэнні невялікай ступені семантычнай злітнасці структурных кампанентаў. Не зусім карэктна лічыць абавязковымі элементамі эпісталярных тэкстаў фраземы другога тыпу – метафарычныя выразы і прыказкі, – паколькі іх роля заключаецца ў падкрэсліванні індывідуальнасці аўтарскага почырку і наданні ваенна-веставым лістам мастацкага каларыту і нестандартнасці.

І. У склад фразем **узуальнага** тыпу ўваходзяць:

1. Слоўныя комплексы з ключавым дзеяслоўным і залежным назоўніковым або прыслоўным кампанентамі (складаюць 68 % ад агульнай колькасці):

а) устойлівыя аналітычныя адзінкі са стрыжнёвай лексмай *чинити/учинити*. Як правіла, дадзены дзеяслоў у спалучэнні з назоўнікам абазначае: ажыццяўляць тое, што выказана назоўнікам [7, с. 394]. Напрыклад, **ведомость чинити** – ‘паведамляць’: *я о отправе его и о зроченю борзом ведомости жадное через так долгий час не чыню* (Л. 23) [8, с. 96]; **достаток чинити** – ‘забяспечваць матэрыяльнымі сродкамі’: *приказал есьми ему, абы для славы государское и того панства, звлаща, иж государ новы, жебы гонцу лепший достаток чинил* (Л. 16) [8, с. 80]; **обварунок чинити** – ‘заключаць дагавор’: *а обварунок в час который от того неприятеля*

чынить так, якобы нас марне не подшел и неготовых не застал (Л. 23) [8, с. 97]; *зъезд учинити* – ‘арганізаваць сход’: *зъезд* межю собою в том повете *учынили* (Л. 30) [8, с. 103]; *намову учинити* – ‘заклучыць дагавор, пагадзіцца’: *и намовы* свои ку таковым справам и ку постягнуеню свовольности *учынити* рачыли (Л. 30) [8, с. 103]; *ознаймене учинити* – ‘паведаміць’: *юж потем в(аша) п(анская) м(шлость) з милостивое ласки своее через посланца, пана Стравинского, ознаймене учынить* рачил (Л. 19) [8, с. 86]. Паводле меркавання В. П. Сташайцене, “у словазлучэннях са словам *чинити* апошняе можа быць стрыжнёвым не па сваёй асноўнай семантычнай ролі, а толькі па марфалагічнай валентнасці <...> І хаця цэнтр цяжару тут ляжыць на іменным кампаненце, аднак роля дзеяслоўнага кампанента тут таксама значная, асабліва ў адносінах марфалагічнай валентнасці” [9, с. 126].

б) фразеаспалучэнні з дзеясловамі *взяти, делати, дойти, приводити, принять, поразити, покладати* і інш. у якасці асноўнага кампанента. Напрыклад, *в мою взяти* – ‘атрымаць, захапіць’ [10, с. 188]: *татаре и черемиса Астрахань осели и в мою свою взяли* (Л. 2) [8, с. 44]; *дела делати* – ‘рабіць справу’ [11, с. 28]: *в том року государ ваш з ним, государем нашим, дела якого делати не будет, на другой, де, год будет трудно до всего прийти* (Л. 7) [8, с. 54]; *дойти лет* – ‘стаць дарослым’ [11, с. 217]: *дошолшы лет своих, будет з матухною своею служити* (Л. 19) [8, с. 90]; *ку памяти приводити* – ‘нагадваць’ [12, с. 213]: *яко ж и ку памяти в(ашей) п(анской) м(шлости) привожу* (Л. 13) [8, с. 69]; *конец принять* – ‘памерці’ [12, с. 375]: *покорне прошю о прычину мандату государского с канцелярыи корунное о Кобылинцы и Левковцы, жебых вже з ними конец прынял* (Л. 5) [8, с. 48]; *наголову поразити* – ‘разбіць праціўніка’ [10, с. 352]: *и тых, де, часов войска его осьми тысяч наголову поразили* (Л. 1) [8, с. 41]; *надею покладати* – ‘ускладваць надзею’ [13, с. 58] *ведь же всю надею в оброне а милостивых ласках в(аших) м(шлостей), государей моих, покладаю* (Л. 14) [8, с. 44]; *на око видети* – ‘вызначыць прыблізна’ [14, с. 248]: *на око видим, же за недостатки, а нендзою нашою вшелякие sprawy и пильные потребности омешкиваются* (Л. 28) [8, с. 101];

в) фразеалагізм *чолом бити*. Вядома, што гэты ўстойлівы выраз з’явіўся ў пісьменнасці на мяжы XIII–XIV стагоддзя. На базе першага значэння – ‘кланяцца да самай зямлі’ – узніклі значэнні ‘звяртацца’, ‘кланяцца’, ‘прасіць’, ‘прад’яўляць’, ‘паведамляць’, ‘вітаць’, прычынай чаго стала страта словам *чело* значэнняў ‘лоб’, ‘галава’ [15, с. 36]: *про то и тепер чолом бью государем моим* (Л. 14) [8, с. 74].

2. Назоўнікава-прыметнікавыя (займеннікавыя, дзеепрыметнікавыя) фраземныя адзінкі, у склад якіх уваходзіць назоўнік і залежны ад яго ў ліку, родзе, склоне прыметнік, займеннік або дзеепрыметнік (30 % ад агульнай колькасці):

а) устойлівыя тэрміналагізаваныя словазлучэнні (найменні асоб па сацыяльным становішчы або родзе заняткаў, назвы дакументаў, паняццяў,

прадметаў). Напрыклад, **великий князь** – ‘састаўная частка тытула правіцеля дзяржавы, асоба, якая носіць гэты тытул’ [16, с. 160]: *от цара переконского был у великого князя посол (Л. 7)* [8, с. 54]; **дети боярские** – ‘вольныя слугі князя, дружыннікі, пазней у XVI–XVII стст. павятовыя феодалы’ [11, с. 107]: *всім детем боярским <...> рассказал теперь zarazом на берег ити (Л. 8)* [8, с. 56]; **лист зашитый** – ‘асобым спосабам запячатаны ліст’ [17, с. 49]: *принесены до мене листы князя великого <...> зашитые и под печатями (Л. 11)* [8, с. 62]; **люди купецкие** – ‘купцы’ [17, с. 179]: *корм и подводы напротивку <...> купецким людем на тот рок выслал (Л. 24)* [8, с. 98];

б) устойлівыя адзінкі з тэмпаральным значэннем. Напрыклад, **вчорашний день** – ‘былое, мінулае’ [11, с. 41]: *з Москвы выехал, вчерашнего дня, в пятницу (Л. 7)* [8, с. 53]; **малый час** – ‘нядоўга’ [7, с. 296]: *поки еще тот час малый от неприятеля во в покою трва (Л. 3)* [8, с. 46]; **тых часов** – ‘тады’ [7, с. 298]: *тых часов, месяца апреля 11 дня, на самый Великдень, в обед здесе до Орши приехал посланец (Л. 10)* [8, с. 60];

в) фразеалагічныя адзінкі, заснаваныя на метафарычным пераасэнсаванні ўнутранага вобраза. Напрыклад, **бронною рукою** – ‘з дапамогай зброі’ [18, с. 222]: *з Астрахани утекли и бронною рукою аж до Казани увошли (Л. 5)* [8, с. 44]; **люди божие** – ‘народ, абраны Богам’ [17, с. 191] (праз дадзеную намінацыю Ф. С. Кміта-Чарнабыльскі параўноўвае народ Вялікага Княства Літоўскага з яўрэйскім народам): *яко и говорят многие во вси стороны: “Не только абы московский князь государем быть мел, але хотя бы вже дьябел с некла, только абы кривды людей божьих мстил, а в порадок привел” (Л. 19)* [8, с. 88].

3. Прыслоўныя ўстойлівыя спалучэнні (2 % ад агульнай колькасці). Напрыклад, **въ день и въ ночь** – ‘кожны дзень, пастаянна, не пераставаючы’ [19, с. 42]: *я, служебник в(ашей) п(анскей) м(шлости), о том в день и в ночи пильность чиню (Л. 6)* [8, с. 52]; **ни там ани сям** – ‘ні там ні сям’ [20, с. 209]: *и так тот гоньчык был опушон, же было ему ни там ани сям (Л. 27)* [8, с. 10].

II. Фраземы аказіянальнага тыпу.

У многіх працах сцвярджаецца, што вобразнасць – аснова фразеалагічных адзінак, што “фразеалагізмы належаць да яркіх сродкаў вобразнасці і выразнасці” [21, с. 144], “фразеалагізмы – гэта вобразныя адзінкі мовы” [22, с. 296]. Да гэтага тыпу адносяцца метафарычныя выразы, прыказкі і прымаўкі, вобразнасць якіх пабудаваная на:

а) антытэзе: *Чым бы было лихого збыть? Коли топили – топор давали, а выплывши ни топорыща (Л. 13)* [8, с. 69]; *нещасный есьми дворянин, згиб есьми в нендзы, а больш з жалю: люди на кашы переели кашу, а я з голоду здох на сторожы! (Л. 19)* [8, с. 89];

б) іранічна-гумарыстычных інтанацыях: *И подобно виделось, ажебы хромого волка з лисицу стало <...> А теж и тогда тая баба на двое ворожила <...> Ино от него бог збавил (Л. 13)* [8, с. 70];

в) параўнанні: *просто як овца: где их больш берет волк, там оне дальше за ним идут!* Большы будет жычливый народу польскому, нижели своему! *Ова просто есмо як рыба в омуте: слепи, неведоми! Не ведаем, куды в сию есмо диру влезли* (Л. 19) [8, с. 87];

г) рытмізаванасці выкладу: *а теж, милостивый государю, не ведати, кому то, на кого и для чего бы жаль было? А то з ласки божий государя маем, которому заховали веру и правду, о котором не думали, ни гадали, да государем нарадили!* <...> *Был бы паном, был а не был* (Л. 13) [8, с. 69–70];

д) эмацыйных інтэнцыях адрасанта (апраўданнях): *пише ми государиня моя троцкая: “Ожогшыся на молоце, велено на воду дуть”*. Я того и первой не знал, што чынить; только што велено чынить, тое чынил (Л. 19) [7, с. 88].

III. Варыянтнасць і сінанімія фразеалагізмаў.

Старажытным устойлівым моўным адзінкам з невысокай ступенню семантычнай злітнасці ўласцівая ў значнай меры лексічная варыянтнасць, заснаваная на пераменнасці наступных структурных кампанентаў:

а) назоўнікавага кампанента: *тратити горло и честь* – ‘падварагацца смяротнаму пакаранню з пазбаўленнем грамадзянскіх правоў’ [20, с. 426] < *тратити горло и почтливость*: *мам ли за то тратить мою почтливость альбо горло?* (Л. 13) [8, с. 70];

б) прыметнікавага кампанента: *лист опасный* – ‘ахоўная грамата’ [17, с. 49] / *лист пропустный*: *ожидают того посланника государя своего Федора Елизарьева от его кор(олевской) м(илости) з листом опасным* (Л. 29) [8, с. 102] / *лист* ему свой *пропустный* дал (Л. 15) [8, с. 77];

в) дзеяслоўнага кампанента: *внивеч обернуться (оборотитесе)* – ‘зводзіць на нішто, скасоўваць, дашчэнтну знішчаць’ [23, с. 61] < *внивеч пойсти*: *постой за нами <...> о тое заслужоное наше, абы лет наших, маетность потратившы, внивеч не пошло* (Л. 19) [8, с. 89].

У эпістальрыі прасочваецца і фразеалагічная сінанімія: *дати справу/до уха и до рук односити* – ‘паведамляць’: *о непреспечности и войне князя великого московского с татары дал ми такуюю справу* (Л. 15) [8, с. 77] / *и што з рук их м(илостей) в руки мои приходило, и з уст их в ухо мое входило, то теж до рук и до уха их м(илостей) односил* (Л. 13) [8, с. 69].

Таксама зафіксаваная кантамінацыя двух самастойных фразеаспалучэнняў: *мети на бачности* – ‘мець на ўвазе’ [10, с. 15] і *мети на памяти* – ‘памятаць’ [10, с. 15] < *мети на бачности и памяти*: *на бачности и памяти своей панской маючи, пересторогу о то всё, яко бых ни в чом <...> некоторое трудности не ужил и на заочную справу од неприятель моих не упал, обещал* (Л. 13) [8, с. 66]. Разам з тым адзначаная зеўгма (1) і сінанімічная трансфармацыя (2) лексічнага складу ўстойлівага выразу *служити верою и правдою* – ‘служыць верай і праўдай’ [14, с. 113] < *служити верою (* и правдою)* (1) < *всею крепостию и всею моею душою служить* (2): *а пред сем, служачи верою моею, никому больш только в(ашей) м(илости),*

моему милостивому пану, самому спочатку тую реч через писание объявил (Л. 13) [8, с. 69]; ино обещаю в(ашей) м(илости), государю моему милостивому, всею крепостию и всею моею душою служыти ее м(илости), ведле наибольшого преможеня моего! (Л. 19) [8, с. 89].

Ажыщэўленае даследаванне ў межах заяўленай тэмы дазволіла зрабіць наступныя вывады:

I. Узуальнае фразеалагічнае ядро дадзенага помніка ўтвараюць дзеяслоўна-іменныя ўстойлівыя словазлучэнні – 68 %, выкарыстанне назоўнікава-прыметнікавых (займеннікавых, дзеепрыметнікавых) фразем складае 30 %, прыслоўныя ўстойлівыя канструкцыі адзначаюцца нізкай частотнасцю – 2 %. Ужыванне іх у разглядаемых тэкстах цалкам адпавядае тагачаснай фразеалагічнай норме.

II. Аказіянальны тып фразем прадстаўляе сабой шырокі спектр моўных сродкаў, якія чэрпаюць свае вытокі ў вуснай народнай творчасці. Гэты пласт увабраў у сябе разнастайныя параўнанні, метафарычныя выразы, прыказкі і прымаўкі, дзякуючы якім “Лісты” набываюць форму дынамічных, эмацыйна афарбаваных апавяданняў, дзе ў поўным аб’ёме раскрываецца вобразна-выяўленчы патэнцыял паэтычнай стылістыкі.

III. Для ўстойлівых словазлучэнняў характэрна лексічная варыянтнасць кампанентаў. Аўтар “Лістоў” выкарыстоўвае новыя вербальныя моўныя сродкі для большага насычэння вобразнай асновы фразеалагізмаў. Нароўні з варыянтнымі адносінамі фразеалагізмы здольныя ўступаць і ў сінанімічныя.

Такім чынам, эпісталярый Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага – багатая аснова для папаўнення лексікаграфічных фразеалагічных даведнікаў старабеларускай мовы, з’яўленне якіх паспрыяе пашырэнню кірункаў даследаванняў беларускай мовы ў дыяхраніі.

ЛІТАРАТУРА

1. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности / Т. Г. Трофимович. – Минск : БГПУ, 2003. – 223 с.
2. Костючук, Л. Я. Псковская фразеология в ее прошлом и настоящем / Л. Я. Костючук. – Л. : ЛГПИ, 1983. – 80 с.
3. Мароз, В. К. Мова беларускіх летапісаў у кантэксце фарміравання старажытнай беларускай літаратурнай мовы : аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук / В. К. Мароз. – Мінск, 2009. – 39 с.
4. Паляшчук, Н. В. Фразеалогія старабеларускай дзелавой пісьменнасці і шляхі яе вывучэння / Н. В. Паляшчук // Язык и социум : материалы IX Междунар. науч. конф., Минск, 3–4 дек. 2010 г. : в 3 ч. ; редкол. : Л. Ф. Гербик (отв. ред.). – Минск : РИВШ, 2011. – Ч. 3. – С. 162–165.
5. Паляшчук, Н. В. 3 назіранняў над фразеалогіяй “Кнігі Запісаў” (1522–1522 гг.) [Электронны рэсурс] / Н. В. Паляшчук. – Рэжым доступу : file:///F:/Літаратура/Фразеалогія_Кніга%20запісаў.pdf. – Дата доступу : 01.04.2021.

6. *Саверчанка, І. В.* Паэтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст. / І. В. Саверчанка. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 462 с.
7. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. М. Булыка [і інш.] ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – Вып. 36: Фолькга – чорногрывы. – 437 с.
8. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці / склад. А. Ф. Коршунаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 248 с.
9. *Сташайтене, В. П.* Абстрактная лексика на материале старобелорусских письменных памятников XV–XVII вв. / В. П. Сташайтене. – Вильнюс : Периодика, 1973. – 184 с.
10. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. М. Булыка [і інш.] ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – Вып. 18: Местце – Надзавати. – 374 с.
11. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; склад.: Р. С. Гамзовіч [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – Вып. 8: Девичий – Дорогость. – 312 с.
12. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. М. Булыка [і інш.] ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – Вып. 28: Прегроза – пристранство. – 478 с.
13. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: Т. І. Блізнюк [і інш.] ; пад рэд. А. М. Булыкі [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2006. – Вып. 26: Позней – поробтати. – 444 с.
14. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. П. Груцо [і інш.] ; рэд. А. І. Жураўскі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – Вып. 3: Вариво – Вкупе. – 320 с.
15. *Волков, С. С.* Лексика русских челобитных XVII в. / С. С. Волков. – Л. : Изд.-во Ленинград. ун.-та, 1974. – 163 с.
16. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. М. Булыка [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1996. – Вып. 15: Катъ – коречный. – 311 с.
17. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: Т. І. Блізнюк [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1998. – Вып. 17: Лесничий – Местский. – 365 с.
18. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. П. Груцо [і інш.] ; рэд. А. І. Жураўскі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – Вып. 2: Биецъ – Варивный. – 320 с.
19. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; склад.: Р. С. Гамзовіч [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Вып. 6: Выостренный – Глядати. – 303 с.
20. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; склад.: А. М. Булыка ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Вып. 33: Струна – треснутися. – 456 с.

21. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская мова / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 336 с.
22. Аксамітаў, А. С. Прыказкі і прымаўкі : тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стст. / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 319 с.
23. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; склад.: Р. С. Гамзовіч [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Вып. 4: Вкупітисся – Вспение. – 303 с.

Поступила в редакцию 06.01.2023